

10-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (2)

Жария мүдделер иммунитеті

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Жария мүдделер иммунитеті

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

1. Көпшілік мүдделердің иммунитетінің ұғымы және сипаттамасы
2. Жария мүдделерге қол сұғылмаушылық доктринасының негізгі элементтері
3. Таптық талап арыздардың негізі
4. Жария мүдделердің иммунитетіне қойылатын талаптарды сотта қарау
5. Жария мүдделердің иммунитетінің доктринасын қазіргі заманғы қолдану
6. Жария мүдделердің иммунитетінен бас тарту

1. КӨПШІЛІК МҮДДЕЛЕРДІҢ ИММУНИТЕТІНІҢ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ СИПАТТАМАСЫ

Азаматтық сот өндірісіндені иммунитет бір тараптан сот және іске қатысушы адам не сот төрелігін жүзеге асыруға жәрдемдесетін адам арасында туындайтын құқықтық қатынастардың жиынтығы болып табылады, оларды реттеу әдеттегі құқықтық реттеумен салыстырғанда, өндіріс құқықтық қатынастарының екінші тарапына қатысты белгілі бір айрықша артықшылықты беруден көрінетін түрде ерекше жүзеге асырылады. Мұндай ерекшелік сенімді негізделуге тиіс, өйткені жекелеген субъектілер мәртебесіндегі кез келген жеңілдетілген өндіріс элементі азаматтық сот өндірісі белгіленген мақсатына – азаматтар мен ұйымдардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, азаматтық, еңбек және өзге де құқықтық қатынастардың субъектілері болып табылатын басқа адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға кедергі келтіруі мүмкін.

Жария мүдделерге қол сұғылмаушылық — дәлелдемелерді жариялау, қоғамдық мүдделерге залал келтіретін оларды заңды рәсімнен шығаруға мүмкіндік беретін ережелер жиынтығынан тұратын жалпы құқық доктринасы.

Мысалы, сот талқылауы барысында мемлекеттік құпияларды ашу туралы сөз болғанда, дилемма пайда болады. Мемлекеттік органдар сот талқылауы барысында жауапкерге, оның өкіліне немесе жұртшылыққа құпиялардың ашылмауына ұмтылады.

Егер құпия материалдар ашылмаса немесе тәуелсіз тұлға оларды ең болмаса бағаламаса, онда жауапкерге қатысты әділ сот талқылауы мүмкін емес жағдайлар жиі туындайды. Егер әділ сот талқылауы тиісті материалдарға қол жеткізбесе, ал мемлекеттік органдар оны ашуға қарсы болса, ол жалғастырылмауы тиіс.

Бұл жағдайда екі негізгі сұраққа жауап беру қажет:

1. Материалдар негізінен (өз табиғаты бойынша) құпия болып табыла ма?
2. Айыпталушы осы материалдарға қол жеткізбесе, әділ сот талқылауын жүргізуге бола ма?

1 және 2-мәселелерге байланысты жазбаша өтініш беру үшін адвокат немесе тәуелсіз заңгер материалдарға қол жеткізуге тиіс пе? Егер жауап оң болса (егер әділ сот талқылауының стандарттарына қол жеткізу қажет болса да), мемлекеттік органдарға қорғау өтініштері қараусыз қалуы мүмкін, ал бұл ретте апелляцияның қандай да бір маңызды процесіне қол жеткізу мүмкіндігін күту қиын. Осыдан жоғарыда келтірілген сұрақтарға тек сот жауап беруге тиіс деген қорытындыға келуге болады.

Бұл доктрина бұрын «Тэж артықшылығы» ретінде белгілі болды. Жаңа терминология 1980 жылы лорд Скарман ескі термин доктринаның кеңеюіне пайдалы екенін айтқанымен, «көпшілік мүддені» білдіретін мәселелер тэжге қатысты мәселелермен шектелмейді. Дегенмен, доктринаның 1947 және 1965 жж. жарғылық тұжырымдары оны ашқан жағдайда «қоғамдық мүдделерге зиян келтіретін» мәселелерге байланысты деп білдірді.

Қазіргі уақытта дәлелдік иммунитеттің негізгі түрлерін былайша жіктейді:

- ұлттық қауіпсіздік және дипломатиялық құпиялар мәселелері;
- орталық үкіметтің және мемлекеттік қызметтің басқа да салаларының қызметі;
- полиция мәселелері;
- басқа да құпия тергеулер немесе ашу.

Бұл доктринаны дамыту *Duncan v. Cammell, Laird and Co Ltd* (1942) ісі бойынша Лордтар палатасының қарсы шешімінің қабылдануымен басталды, онда соттар «тэждің артықшылығына» қатысты министрлердің кез келген шағымдарын іс жүзінде түпкілікті ретінде қарастыруы тиіс деп көрсетілген. Дегенмен,

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Жария мүдделер иммунитеті

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

Риммерге қарсы Конуэй ісіндегі Лордтар палатасы (1968 ж.) министрлердің, мемлекеттік қызметшілердің және басқа да лауазымды тұлғалардың атқарушы шешімдеріне соттардың дәстүрлі жалған және шамадан тыс құрметін жоққа шығарды.

2. ЖАРИЯ МҮДДЕЛЕРГЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚ ДОКТРИНАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Бүгінгі күні жария мүдделерге қол сұғылмау доктринасының мынадай бес негізгі элементі бар:

1. Біріншіден, құжаттар немесе ақпараттар «жария мүдделер иммунитеті» аясында не олардың ішкі мазмұны себебінен (мысалы, Корольдік флот үшін жаңа кемеңің конструкциясы), немесе «таптық» себептермен, яғни материалдың жалпы ерекшелігіне байланысты («егер біз бұл құжатты осы жағдайда ашсақ, біз оны кез келген басқа да ұқсас жағдайда ашуымызға тура келеді және бұл қоғамдық мүдделерге зиян келтіретін болады») қол жеткізуден бас тартылуы мүмкін.

2. Екіншіден, полиция әрекетіне шағым беру барысында жасалған құжаттарға қатысты ешқандай наразылық қойылмайды.

3. Үшіншіден, соттар тек сирек жағдайларда ғана ресми шешім жария мүдделерге қол сұғылмауын талап етпейді деп болжайды.

4. Төртіншіден, егер жария мүдделердің иммунитеті қолданылатын болса, онда тиісті ақпараты бар тарап оны тікелей пайдалана алмайды (мысалы, істі баяндауда, дәлелдемелерде немесе айқас жауап алуда), алайда оған ақпараттың дұрыс пайдаланбауына жасанды және тиімсіз кедергі бола алмайды.

Жоғарғы Сотта «Әл-Раби қауіпсіздік қызметіне қарсы» (2011) ісінде Лорд Кларк жасаған азшылықтың арнайы адвокаттарды пайдалана отырып, қоғамдық мүдделерде иммунитет мақсаттары үшін қолайсыз деп танылған дәлелдемелерді сот алу үшін жабық материалдық процесс қамтамасыз етілуге тиіс деген ұсынысы қолдау тапқан жоқ.

Бұл ретте, Тарап шын мәнінде дәлелдемелердің болмауына байланысты істі тоқтатудан сақтау үшін осы тұрғыда жабық материалдық рәсім өткізуге келісім бере алады деген Лорд Мэнс пен леди Хейл азшылығының ұсынысын жалпы қолдау таппады.

Лорд Филлипс жабық материалдық процедураның мүмкіндігі, бұл жағдайда қатаң Жоғарғы Сот шешпеген, «ашық сұрақ» ретінде қаралуы мүмкін деп болжап отыр; мұндай рәсім қоғам мүдделерін қорғау процесінде дәлелдемелік қорытындының жалғасы болып табылады, бұл материал қолайсыз болуы тиіс. (Алайда, осы тақырып бойынша заң әділеттілік пен қауіпсіздік туралы 2013 жылғы заңның II бөлігі күшіне енгеннен кейін түбегейлі өзгерді, оған мұқият назар аудару қажет).

Дәлелдемелер жария мүдделердің иммунитеті тұрғысынан қолайсыз деп жарияланғаннан кейін бұл мәселе қарастырылып болуы тиіс, яғни сот талқылауы тоқтатылуы тиіс. Егер тергеу талап-арыз қанағаттандырылмайтынында болса, соттар ештеңе істей алмайды (осыдан *Carnduff v. Rock* (2001) ісіне сәйкес айыпталушы полиция органы жүргізген, бірақ жария мүдделердің иммунитетіне бағынған дәлелдемелердің болмауына байланысты талап-арыз алынып тасталуы тиіс). Егер жауапкер іс бойынша процесті одан әрі жалғастырғысы келсе, тағы да соттар мұнымен ештеңе істей алмайды. Лорд Браун осы қатал шындыққа тап болды және оның пікірлері сенімді болды. Сонымен қатар, парламент арнайы контексте лаңкестікке күдіктілер тарапынан теріс пайдалану туралы мәлімдемелерді жабық есіктердің және арнайы адвокаттардың дәлелдерін қарауға мүмкіндік беретін арнайы рәсімді енгізуі мүмкін.

Лорд-судья Бингхэм Маканджуола ісінде былай деді: «егер құжат иммунитет санатына жататын болса, ол істі қарау барысында қандай да бір мақсаттар үшін пайдаланылуы мүмкін емес», Уайли ісінде Лорд Вулф бұл тәсілді қолданудан бас тартты. Ол таптар талаптары негізделген болса да, оның иесінің ақпаратты пайдалануына жол бермеу үшін сот тыйым салуын беру немесе баламалы міндеттеме алу орынсыз болар еді деп түсініктеме берді:

«Жалпы алғанда иммунитет құжаттарды немесе олардың мазмұнын жариялауға қарсы беріледі. Бұл, кем дегенде, ерекше жағдайлар болмағанда, құжаттардан алынған білімді пайдалануға қарсы иммунитет болып табылмайды. Тарап пен оның заң консультанттары арасындағы кедергілерді осы тараптың талқылауда артықшылығын болдырмауға тырысып, жасанды түрде беру орынсыз».

5. Бесіншіден, құжат иесін жария мүдделердің иммунитетін талап етуге міндеттейтін, оны ашу қоғамдық мүдделерге елеулі залал келтіретінін ол түсінбеген жағдайда қалдық міндеттер жоқ болып табылады.

3. ТАПТЫҚ ТАЛАП АРЫЗДАРДЫҢ НЕГІЗІ

Жария мүдделердің иммунитеті туралы талаптар екі нысанды қабылдай алады:

- ерекшелік сапасына тән тиісті дәлелдемелерге негізделуі мүмкін («мазмұннан» шыққан иммунитет);
- қорғау материалдар класына жататын материалға берілуі мүмкін.

Бұл айырмашылық келесідей түсіндіріледі:

«Таптық» наразылықпен құжаттардың нақты мазмұнын ашу көпшілік мүддесі үшін зиянды бола ма, себебі «таптық» иммунитетті сот процесінде ашудан сақтау маңызды. «Мазмұн» наразылығында қорғау нақты құжатта нақты «мазмұн» үшін сұралады. Талап «таптық» болып қалады, тіпті егер оның мазмұны туралы белгілі болса да; бұл құжаттардың бөліктері ашылса да «таптық» болып қалады.

Талқылаудың немесе қарым-қатынастың белгілі бір топтарында «жария мүдделер иммунитеті» аясында құпиялықты сақтау пайдасына төрт дәлел бар:

1. «Ашық» пікірталасты сақтау және көтермелеу қажеттілігі;
2. Диффамацияның қорқынышынан пікірталасқа тыйым салынуы;
3. Дәлелдемелерді ашу — теріс пиғылды сынға немесе «күрделі» сынға әкелуі мүмкін;
4. «Ресми» құжаттарда немесе хабарламаларда құпиялықты сақтау қажеттілігі.

4. ЖАРИЯ МҮДДЕЛЕРДІҢ ИММУНИТЕТІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАРДЫ СОТТА ҚАРАУ

Бұл рәсім ішінара АСЕ-де кодификацияланған. Бұл адамға алдын ала ескертусіз «мұндай ашу қоғамдық мүдделерге зиян келтіретін негіздегі құжатты ашудан бас тартуға» болатын өтінім беруге мүмкіндік береді. Талап қою үшін негіздер берілуі тиіс. Сот құжатты тексеруді талап ете алады. Сот, сондай-ақ кез келген адамды, оның талқылау тарабы болып табылатынына немесе болмайтынына қарамастан шақыра алады.

Жария мүдделер иммунитеті туралы мәселені мынадай тұлғалар немесе ұйымдар бірнеше тәсілмен көтеруі мүмкін:

1. Тәж, егер ол талап қою арызының тарабы болса;
2. Бас прокурор, егер ол сот процесіне араласуды шешсе;
3. Тәждің өкілі болып табылмайтын, бірақ бұл мәселе пайда болатынын түсінетін тарап;
4. Сот.

Иммунитет туралы мәселе туындаған кезде, ол мәселе дәлелдемені (ақпаратты) ашқысы келетін тараппен жоққа шығарылуы тиіс.

Соттың жария мүдделер иммунитеті туралы талап-арыздың негізділігін бағалауы әр түрлі кезеңдерді қамтуы мүмкін:

1. Ақпаратты ашуға ниет білдірген тарап қаралып отырған материал қолданыста «өзекті» екенін көрсетуі тиіс;
2. Жария мүдделер иммунитеті туралы талап, талаптың шынайылығын барлық тараптар танитын жағдайларды қоспағанда, оның алдын ала мән-жайлары ескеріле отырып қаралуы тиіс; таптық талап қойылған жағдайда судья құжаттар класы иммунитетті тартуға қабілетті ма және құжаттардың шын мәнісінде осы тапқа жатпайтынының қандай да бір себебі бар ма деп шешеді; барлық талап қоюларда сот тиісті тұлғаның құжаттар мен наразылықтардың тиісті дәрежеде қаралғандығы туралы мәселені қарауға тиіс; дегенмен, сот құжатты тексермей, іс жүзінде, соттар қазіргі уақытта сирек, егер тіпті бір кездері, оны алдын ала тексермей, осы шешімді қабылдаса иммунитет туралы талап-арыз қанағаттандырылуы тиіс деген шешім қабылдай алады;
3. Жария мүдделер иммунитеті туралы талап қойылса, құжаттарда пайдалы нәрсе болуы мүмкін деген «нақты» мүмкіндік болуы тиіс; ақпаратты ашуды талап ететін және тексеруді сұрайтын тарап, осылайша, оның өзектілігін дәлелдегенше, одан әрі баруы тиіс; ол құжатта оның талабын сотта құдалауға немесе оны қорғауды қамтамасыз етуге көмектесетін ақпарат бар екенін дәлелдеуі тиіс.
4. Сот құжаттарды тексереді және оларды ашу туралы өкім беру керектігін шешу үшін теңгерімдеуді жүргізеді.

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Жария мүдделер иммунитеті

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

Инспекция сотқа күмәнді болып табылатын иммунитет туралы талапты қабылдамауға мүмкіндік береді; екіншіден, егер иммунитет туралы талап prima facie болып табылса, бұл соттың ашу мен жарияламауға жұртшылықтың қатысты мүдделілігін ескере отырып, ашу туралы өкім беру керектігін анықтауға мүмкіндік береді; ол сондай-ақ ішінара ашу жеткілікті бола ма деген мәселені қарастыра алады.

5. ЖАРИЯ МҮДДЕЛЕРДІҢ ИММУНИТЕТІНІҢ ДОКТРИНАСЫН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОЛДАНУ

Жария қызығушылық санаттары жабық болып табылмайды және әлеуметтік жағдайлар мен әлеуметтік заңнаманың дамуына қарай шектеу немесе кеңейту жолымен болсын, уақыт өте өзгеріп отыруы тиіс. Кейбір иммунитетінің жаңа санаттарын қосу үшін кең қарауды қолдайды. Басқалары шектеулі тәсілді қалайды. Төменде иммунитет танылған немесе қабылданбаған жағдайлар жиынтығы келтірілген.

Ұлттық қауіпсіздік және дипломатиялық қатынастар

Salus populi suprema lex esto: қорғаныс мемлекеттің әл-ауқатына тікелей әсер етуі мүмкін, әсіресе соғыс кезінде үлкен құпиялылық мәселелеріне қатысты беріледі.

Мысалы, Біріккен Корольдік пен шетел Үкіметі арасында өтетін хабарлар шетелдік істерде қиындықтарды болдырмау үшін қажет деген негізде қорғалады. Соттар дипломатиялық қатынастар мәселелеріне ұқсас құрмет көрсетеді. Апелляциялық сот 1994 жылы соттардың қырағылық танытуға дайындығын жариялап, құжаттарда Ұлттық қауіпсіздік мәселелері көтеріліп жатқаны айтылған жұртшылық мүдделерінің иммунитеті туралы мәлімдеген шетелдік кеңсе сертификатын тексеруден бас тартты.

Полиция мәселелері

Жалпы жұрт таныған ереже, егер сот қателесуге және заңсыз соттауға алып келсе, сот бұл қорғауды әлсіретсе де, олар қылмысты ашуға көмектескенде хабарлаушылардың жеке басын ашуды ұйғармайды.

Құқық бұзушылықты ашу міндеті жиі ұзақ, күрделі және қымбат болып табылады. Осы себептер бойынша ақпараттандырушыларды құқық бұзушыларды анықтауға әкелетін сенімді материалдарды жария етуге ынталандыруда қоғам мүдделі болып табылады. Бұл тұрғыдан, қылмыстық құқық бұзушылықтар мен басқа да құқық бұзушылықтар арасында, сондай-ақ полицияға немесе Корольдік прокуратураға, сондай-ақ осыған ұқсас функцияларды орындайтын басқа да мекемелерге жеткізілетін материалдар арасында айқын айырмашылық жасауға ешқандай негіз жоқ. Сондықтан осы негізде көптеген шешімдер осы контексте жұртшылықтың мүдделерін қорғауды ұсынғаны таңқаларлық емес.

Иммунитет танылған жағдайлардың мысалдары:

- ойын лицензияларын алуға өтініш берушілерге қатысты ойын кеңесіне ұсынылған хабарламалар;
- баланы әлеуметтік қамсыздандыру туралы әлеуметтік қызметкерлер жасаған есептер;
- балалармен қатыгез қарым-қатынастың алдын алу бойынша Ұлттық қоғамға берілген ақпарат;
- заңгерлердің қоғамына оның мүшелерінің бірінің болжанатын немқұрайлығына қатысты берілген ақпарат;
- осы мәселе құпия болып саналатыны туралы келісімге сәйкес таратушыға өз еркімен берілген материал;
- жергілікті билік органы болжанатын өсімдіктерді тексеру барысында Тексеру комиссиясы ұсынған немесе алған ақпарат.

Бірақ бұл қағида қоғамдық мүддені білдіретін тұнбаны анық көруге болатын әрбір жағдайға қолданылмайды. Қорғау келесі жағдайларда қабылданбады:

- мұғалімдер мен психологтардың проблемалық оқушы туралы баяндамалары;
- тергеу жүргізетін журналистке ақпарат берген хабарлаушының жеке басы;
- компанияның істерін тергеу үшін тағайындалған сауда және өнеркәсіп министрлігінің инспекторларына берілген дәлелдемелер;
- мәжбүрлеу тәртібімен әрекет ететін таратушының дәрменсіз компаниямен байланысты тұлғаларды тексеру стенограммасы.

6. ЖАРИЯ МҮДДЕЛЕР ИММУНИТЕТІНЕН БАС ТАРТУ

Өзінің бұрынғы «Тәж артықшылығы» бейнесінде көпшілік мүдделерге, әсіресе мемлекеттік құпияларға қатысты қол сұғылмаушылықты жоққа шығарылмайтын ретінде бағалауға оңай болды. Сондай-ақ, сотқа осы талап қоюды қамтамасыз ету міндеті жүктелген. Бұл мәлімдемелер Маканжуола (1992 ж.) жағдайында жасалды, онда лорд-судья Бингхэм қорғанудан бас тартуға жалпы құқық жоқ деп мәлімдеді және бұл тәсіл қысқа уақыт кезеңінде үстемдік етті. Бірақ бұл пікірлер Вилли ісі бойынша Лорд Вульфке жарияланды (1995). Ол лорд-судья Бингхэм жария мүдделердің иммунитетінің әрекет ету аясын кенейтуге ниет білдіргені туралы пікірді қабылдамады немесе оның жұмысын «неғұрлым қатаң» жасағысы келді. Лорд Вульф Вилли ісінде (1995) бас тарту мәселесі контекстке байланысты екенін айтты:

«Егер иммунитеттің мақсаты нақты жағдайда өтініш беруде жеке тұлғаның қолдауына ие болса, өтінішті жасаушы оны ашуға келіссе, бұл мақсат қалай бұзылғанын көру мен үшін қиын болады. Мысалы, «егер полицейлік хабаршы өзінің анонимді түрде қайырмалдығын қаласа, ол мұны тиісті полиция органының өкімі бойынша жария мүдделерді қорғау қағидатын автоматты түрде қолдану мүмкіндігінен айырылады».

Тәж министрі көпшілік мүдделерінің иммунитетіне сілтеме жасамауды шешкен жағдайға қатысты, лорд Вулф Уайли ісінде (1995) соттар мемлекеттік департаментке құжаттарды жариялауға тыйым салды деп санаған, оның пікірінше, ашу орынды болды.

Бұл айырмашылық Лорд Ллойдпен мақұлданды:

«Қол сұғылмаушылықты талап ету міндеті идеясы сақтықпен қаралуы тиіс», атап айтқанда ресми немесе жеке органның немесе жеке адамның (мүмкін, судьядан басқа) көпшілік мүддені білдіретін иммунитет туралы мәселені көтеруге міндеттілігімен қаралуы тиіс. Дегенмен, АСЕ (Азаматтық сот өндірісі ережелері) осындай «құқық немесе міндет» бар адамға қолданылады. Иммунитетке үміткер министр (әдеттегідей), бұл талап осы жағдайларда ақталды ма екенін анықтау үшін алдымен өз балансын орындауы тиіс мәселесі «даулы» деп жарияланған болатын. Алайда, бұл жағдайда, осы болжамды міндеттерді салғырттықпен орындау үшін іс-қимыл жасауға ешқандай негіз жоқ екендігі анықталды.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж. – М.: Инфотропик Медиа, 2012.
2. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. - Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. - 240 с.
3. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. - М.: Издательский дом «Городец», 2008.
4. Кудрявцева Е.В. Современная реформа английского гражданского процесса: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.15. – М., 2008. - 346 с.
5. Блэкман Л. Баланс интересов государства и право на справедливое уголовное судопроизводство в случаях, когда затрагиваются государственные секреты: обзор процессуального права Соединенного Королевства // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30534214#pos=236;-43